

Wat is christendom?

Over de conceptuele eenheid van 's werelds grootste godsdienst.

Het christendom is nog altijd de grootste godsdienst ter wereld. Maar het groeit voornamelijk buiten het Westen en dat gaat gepaard met allerlei veranderingen. Verandert daardoor ook onze perceptie van wat christendom is?

Eind vorig jaar was er even wat onrust: hadden de christelijke kranten gelijk met hun op Amerikaanse cijfers gebaseerde bericht dat het christendom de snelst groeiende godsdienst ter wereld was, en dat het atheïsme terrein aan het verliezen was? Ik kon de journaliste die me deze vraag stelde maar nauwelijks geruststellen: ja, het christendom is nog steeds op afstand de grootste godsdienst, groeit ook nog steeds flink, maar, nee, relatief gezien groeit de islam het hardst. En ja, het lijkt erop dat het pure atheïsme het minder goed doet. Deze gegevens, die weliswaar niet spijkerhard zijn maar in grote lijnen breed gedeeld worden, worden door onderzoekers vooral verklaard door politieke veranderingen en wisselende geboortecijfers: snelgroeiende bevolking in moslimlanden, snelgroeiende bevolking in sommige landen met veel christenen (vooral in Afrika en delen van Azië), en teruglopende bevolkingscijfers in landen met veel atheïsme, Europa, China, Rusland - waarbij de laatste twee ook nog eens, door veranderende politieke prioriteiten, een groei van religie in het algemeen en christendom in het bijzonder laten zien.

Dus ja, ondanks afnemende aantallen in Europa is het christendom nog steeds de grootste godsdienst van de wereld, de eerste religie van ruwweg zo'n derde van de wereldbevolking. Dit percentage is de laatste jaren niet veel veranderd en zal waarschijnlijk de komende jaren ook niet dramatisch veranderen. Maar wat wel verandert zijn de onderlinge verhoudingen: alleen al door verschillen in geboortecijfers neemt het aantal christenen in Europa en de VS af, en zal dat in Afrika, Latijns-Amerika en Azië de komende jaren nog behoorlijk groeien. Die snelle kleurverandering van het christendom in de laatste eeuw begint zo langzamerhand z'n effecten te hebben op de conceptualisering van deze godsdienst, in de beschrijving van de huidige diversiteit, en in de beschrijving van de geschiedenis die daaraan voorafging. De academische reflectie daarop is de laatste jaren vertaald in een aantal toegankelijke overzichten, waarvan ik er in deze bijdrage vier wil introduceren.

'ONDANKS AFNEMENDE AANTALLEN IN EUROPA IS HET CHRISTENDOM NOG STEEDS DE GROOTSTE GODSDIENST VAN DE WERELD.'

Het meest uitgebreide van de vier is dat van de Britse kerkhistoricus Diarmaid MacCulloch, *A History of Christianity. The First Three Thousand Years* - een goede duizend pagina's overzicht van de geschiedenis van het christendom, beginnend bij de christelijke voorgeschiedenis in de Israëlitische, Joods-hellenistische en Grieks-Romeinse wereld (vandaar drie- in plaats van tweeduizend jaar), tot en met de recente ontwikkelingen in de katholieke en anglicaanse wereldkerken (prachtig door de BBC verfilmd en op DVD verkrijgbaar). Zoals de ondertitel aangeeft eindigt het boek in de verwachting dat de rol van het christendom in de geschiedenis nog lang niet uitgespeeld is. Qua opzet net zo klassiek, maar qua omvang de beknoptste van de vier is het recente *Christianity. An Introduction* door Philip Kennedy, ook een Brit maar met een achtergrond in de academische theologie. Dit specialisme en de bijbehorende christelijke betrokkenheid zijn af te lezen aan deze inleiding, die van de vier werken het meest vanuit een intern christelijk perspectief geschreven is. Qua omvang liggen de overige boeken tussen deze eerste twee in: het al in 2000 gepubliceerde *Christianity. A Global History* van de in Zuid-Afrika woonachtige Amerikaan David Chidester, en het onlangs verschenen *The World's Christians* door de Amerikaanse kerkhistoricus Douglas Jacobsen. Deze laatste twee boeken zijn het meest vernieuwend in hun aanpak, het eerste vanuit de vergelijkende godsdienstwetenschap, het tweede vanuit een diepgaande kennis van zowel mainline protestantse als pentecostale tradities en de durf nieuwe keuzes in de beschrijving te maken.

Net als vrijwel alle algemene overzichten van het christendom gaan deze vier overzichtswerken er a priori vanuit dat het christendom als een conceptuele eenheid gepresenteerd kan worden: een conceptuele eenheid die ondanks de grote diversiteit van het christendom in heden en verleden en de zeer verschillende manieren waarop dit christendom zich tot culturele, sociaal-economische en politieke ontwikkelingen wereldwijd verhoudt, toch samenhangend te beschrijven is. Tegelijkertijd wordt, ook weer in alle vier de overzichten, deze conceptuele eenheid met de grootst mogelijke interesse in diversiteit beschreven: diversiteit in organisaties, in ideeën en in lokale rituelen en praktijken. Het christendom wordt zo vooral gekarakteriseerd als een verband van gemeenschappen die zich ondanks grote lokale verschillen wereldwijd tot dezelfde beweging rekenen. Daarmee zijn deze overzichtswerken nauwelijks meer op zoek naar de grootst mogelijke gemene deler op het gebied van dogma, ritueel of organisatie, maar stellen ze vooral diversiteit centraal en de interne spanning die als karakteristiek voor het christendom wordt gepresenteerd. Bij MacCulloch is dat de spanning tussen de Israëlitisch-Joodse en Grieks-Romeinse erfenis, bij Kennedy zijn dat de verschillende aspecten van de god-mens Jezus, bij Chidester de steeds wisselende relaties tussen ideologische, mystieke, ethische en rituele kanten van de religie, en bij Jacobsen zien we spanningen zowel tussen de verschillende interpretaties van de grote kerkelijke tradities als tussen sterk uiteenlopende regionale expressies van het christendom.

Hoewel de auteurs daar nauwelijks expliciet op reflecteren, wordt gaandeweg duidelijk dat voor alle vier dit concept van een dynamisch en intern tegenstrijdig christendom bestaat bij gratie van het schrijven van de geschiedenis – een geschiedenis waarin het ontstaan van deze diversiteit wordt verklaard en de verschillende elementen ervan met elkaar worden verbonden en verzoend, los van eventuele institutionele eenheid. Wat dat laatste betreft is het veelzeggend hoe weinig aandacht de auteurs besteden aan de inderdaad maar zeer beperkt geslaagde inspanningen van de afgelopen eeuw om christelijke eenheid concreet vorm te geven. Alle vier geven ze daarmee impliciet aan te geloven dat de eenheid van het christendom niet in een oecumenische toekomst, maar in de gemeenschappelijke oorsprong ligt – hoe ongrijpbaar die oorsprong volgens deze auteurs, die geen van alle een letterlijke lezing van de oorsprongsteksten van het Nieuwe Testament voorstaan, ook moge zijn.

‘HET CHRISTENDOM WORDT VOORAL GEKARAKTERISEERD ALS EEN VERBAND VAN GEMEENSCHAPPEN DIE ZICH ONDANKS GROTE LOKALE VERSCHILLEN WERELDWIJD TOT DEZELFDE BEWEGING REKENEN.’

Op dit punt wordt wel een opvallend verschil tussen de auteurs zichtbaar: waar MacCulloch, Kennedy en Chidester min of meer chronologisch de geschiedenis van Jezus tot nu doorlopen (daarbij gaandeweg nieuwe thema's, regio's en stromingen introducerend), kiest Jacobsen voor de omgekeerde aanpak: hij behandelt eerst de vier grote tradities en hun belangrijkste karakteristieken (katholiek, orthodox, protestants en pentecostaal), daarna, regionaal geordend, de hedendaagse wereldwijde verspreiding van het gevarieerde christendom met aandacht voor de manier waarop het daar gekomen is, en dan pas, in het laatste deel van zijn boek, systematisch en beknopt, de geschiedenis als chronologisch verhaal. Hij maakt daarmee de zojuist geschetste benadering van geschiedenis expliciet: eerst de huidige situatie van globale en lokale diversiteit, daarna de geschiedenis als manier om die diversiteit te begrijpen. Die volgorde zorgt er en passant ook voor dat hij de meest diepgaande aandacht, zowel qua inhoudelijke beschrijving als qua methodologische interpretatie, besteedt aan de jongste incarnatie van het christendom: de pinkstertraditie, waartoe naar schatting zo'n 17,5% van alle christenen zich rekent. Zijn regionale aanpak zorgt er verder voor dat hij ook aandacht heeft voor de vele manieren waarop het christendom invloed uitoefent ook lang nadat de kerken hun ledentallen hebben zien slinken. Dit levert vooral in de bespreking van Europa interessante inzichten op. Jacobsen heeft daarbij een gezonde fascinatie voor cijfers, tabellen en kaartjes – een fascinatie die de verspreiding en diversiteit van het christendom zeer verheldert en het boek bij uitstek geschikt maakt voor gebruik in het onderwijs.

Deze brede overzichten bieden niet alleen slechts door hun aandacht voor de lokale en globale diversiteit een nieuwe blik op het christendom; ook vallen een aantal specifieke thema's op die in oudere overzichten veel beperkter aan bod kwamen. Drie daarvan wil ik kort aanstippen.

Het eerste wat opvalt is het belang dat deze auteurs hechten aan discussies over lichamelijkheid, gender en seksualiteit. Wars van een simplistisch afschrijven van het christendom als principieel anti-lichamelijk, benadrukken ze alle vier de complexe verhouding die het christendom door de eeuwen heen heeft gehad met alles wat met het lichaam te maken had. Het meest systematisch en theoretisch doordacht daarbij is de benadering van Chidester, die laat zien hoe het christendom hier op verschillende manieren mee om is gegaan via de bespreking van theologische concepten, zoals de discussie over 'geest versus vlees' in verschillende historische periodes, en de beschrijving van soms extreme praktijken van ascese, heiligenverering en extase. Bij MacCulloch valt de uitgebreide bespreking op van kwesties als huwelijk en seksualiteit in het twintigste-eeuwse katholicisme en het anglicanisme, tot aan de recente discussies over homoseksualiteit in de anglicaanse wereldkerk aan toe. Deze discussies illustreren zowel de ambigue christelijke houding ten opzichte van lichamelijkheid en seksualiteit als de complexe onderlinge relatie van de kerken in de verschillende delen van de wereld.

Niet verbazingwekkend is het feit dat in alle vier de overzichten de verhouding van het christendom tot de islam een grote rol speelt. Opvallend is dat hier in een korte periode een duidelijke verschuiving zichtbaar is. Waar Chidester (eerste druk in 2000) tegenover een middeleeuws christendom met een sterke militaire traditie een relatief tolerante islam schetst, ligt bij de overige auteurs (2008-2011) het accent meer op de zeer diverse manieren waarop islam en christendom zich tot elkaar verhouden hebben, met aandacht zowel voor de periodes van tolerantie als voor die van hard optreden tegen joodse en christelijke minderheden. Met betrekking tot de christelijke reflectie op de opkomst van de islam besteden zowel Chidester, MacCulloch als Jacobsen aandacht aan de achtste-eeuwer Johannes van Damascus, die als een van de eerste christelijke theologen probeerde de islam als rivaliserende stroming te verstaan. Of ze daarbij het punt van Johannes (islam als christelijke 'ketterij') helemaal recht doen is de vraag. De worsteling van de vroege christelijke auteurs, die de opkomst van de islam uit een christelijk tekort probeerden te verklaren, is voor deze moderne auteurs niet langer relevant: politieke en sociale factoren verklaren de snelle opkomst van de islamitisch geïnspireerde Arabische veroveraars beter dan de verdeeldheid of ketterse ideeën van het lokale christendom.

‘HET IS VEELZEGGEND HOE WEINIG AANDACHT DE AUTEURS BESTEDEN AAN DE INDERDAAD MAAR ZEER BEPERKT GESLAAGDE INSPANNINGEN OM CHRISTELIJKE EENHEID CONCREET VORM TE GEVEN.’

In directe samenhang met de aandacht voor de islam, besteden alle vier de auteurs ruim aandacht aan de minderheidskerken van het Midden-Oosten. Jacobsen gaat zo ver deze kerken als 'countercultural',

cultuurkritisch, te karakteriseren. Aansluitend bij een trend die bijvoorbeeld ook terug te vinden is in het populaire overzicht van Philip Jenkins over het christendom van het Midden-Oosten en Azië (onlangs in Nederland uitgebracht als *Het vergeten christendom*), worden de Syrische kerken, de Syrisch-Orthodoxe Kerk en de (Assyrische) Kerk van het Oosten tegenwoordig vaak opgevoerd als tegenbeeld van zowel de Grieks-Orthodoxe Kerk als de Rooms-Katholieke Kerk. Deze Syrische kerken zouden zich dan, in tegenstelling tot de grote kerken van het Westen, nooit aan de macht hebben verkocht en vooral als minderheidskerken hun invloed hebben uitgeoefend.

Hoewel dit beeld in grote lijnen klopt, is het toch een eenzijdige voorstelling van zaken: er is veel dat erop wijst dat deze kerken, als ze de gelegenheid hadden gehad politieke macht te verwerven, dat zeker ook gedaan zouden hebben (zoals dat bijvoorbeeld de Kerk van het Oosten even leek te lukken in de eerste periode van het Mongoolse Rijk). De recente herwaardering van deze groep kerken lijkt dan ook meer gemotiveerd door westerse discussies over de positie van het christendom in relatie tot de politieke macht (zowel in het gesecculariseerde Westen als in het islamiserende Midden-Oosten) dan door intrinsieke belangstelling voor dit type christendom. Het is daarom niet verbazingwekkend dat bijvoorbeeld in Kennedy's overzicht de verschillende Syrische kerken nog steeds met elkaar worden verward, en dat Kennedy, Chidester en MacCulloch wel de middeleeuwse geschiedenis uitgebreid bespreken, maar de moderne geschiedenis alleen vanuit het perspectief van genocide, diaspora en verlies. Alleen Jacobsen laat zien dat de kerken van het Midden-Oosten in de moderne tijd meer zijn dan hun geschiedenis van langzaam verlies ten opzichte van de islam. Hier wreekt zich niet alleen een blik gekleurd door hedendaagse preoccupaties, maar ook de historiserende aanpak, waarin de neiging bestaat de ontstaansperiode van een kerk als de meest karakteristieke te zien. Latere ontwikkelingen worden dan vooral in het licht van deze geschiedenis geïnterpreteerd, zeker als de auteurs de moderne verschijningsvormen van deze kerken niet uit eigen waarneming kennen.

Op deze overzichten heeft deze historicisering nog een ander effect. Ondanks het feit dat deze auteurs het christendom expliciet als een globale beweging zien, wordt er weinig nagedacht over hoe het christendom zich verhoudt tot andere aspecten van globalisering. Het is alsof het onverwachte succes van het wereldwijde christendom in de late twintigste eeuw niet alleen westerse schuldgevoelens over koloniale missie- en zendingspraktijken heeft doen verdwijnen, maar daarbij ook verdere reflectie op de verhouding van het christendom tot de grote globaliseringstrends van de moderne periode irrelevant heeft gemaakt. Belangrijke aspecten van het moderne wereldchristendom blijven daardoor in alle vier de overzichten onderbelicht.

'ALLE VIER GELOVEN IMPLICIET DAT DE EENHEID VAN HET CHRISTENDOM NIET IN EEN OECUMENISCHE TOEKOMST, MAAR IN DE GEMEENSCHAPPELIJKE OORSPRONG LIGT.'

Een eerste aspect betreft de steeds verdergaande hybridisering van de verschillende confessionele en regionale tradities van het christendom. Meer en sneller dan ooit tevoren lenen de grote tradities van elkaar: orthodoxe iconen en bijbehorende rituelen zijn inmiddels gemeengoed in katholieke en protestantse kerken en werken van orthodoxe auteurs worden regelmatig in westerse talen vertaald – en dat niet alleen ten dienste van de wetenschap of de orthodoxe diaspora. Andersom zijn uit Europees-katholieke tradities stammende afbeeldingen (denk aan zoete Jezus- en Mariaplaatjes, maar ook aan Leonardo's *Laatste Avondmaal*) over de hele wereld verspreid als archetypische verwijzingen naar de centrale personen en dogma's uit de christelijke traditie. Tegelijkertijd wordt uit de evangelische en pinkstertradities stammende christelijke muziek, van ingetogen mystiek tot opzwevend extatisch, ook in kerken van de orthodoxe of katholieke traditie ingezet. Belangrijk is hierbij de aansluiting bij de globale populaire jongerencultuur, wat betreft de muzikale genres, maar ook met de begeleidende videoclipps en lichtshows. Een beschrijving van het wereldwijde christendom die uitgaat van min of meer afgebakende kerkelijke tradities in hun specifieke regionale vormen, kan aan deze doorgaande diversiteit en onderlinge beïnvloeding maar nauwelijks recht doen.

Een tweede aspect dat onderbelicht blijft is dat ondanks het nieuwe beeld van het christendom als vooral 'niet-westerse' godsdienst, het christendom in veel delen van de wereld toch blijvend wordt gezien als vertegenwoordiger van westerse economisch-politieke en culturele hegemonie. Dat heeft niet alleen te maken met nog altijd bestaande politieke en financiële banden tussen de verschillende delen van het christendom, maar meer nog met precies die globale christelijke cultuur die gemakkelijk als afwijzing van lokale culturele en politieke systemen kan worden opgevat. Zoals uit de besproken boeken blijkt, valt hier veel tegen in te brengen, met name gezien de grote culturele diversiteit en autonome groei van het christendom in Afrika, Azië en Latijns-Amerika, maar de trend is onmiskenbaar dat het christendom nog steeds, of het nu in het Midden-Oosten is of elders, als intrinsiek onderdeel van westerse hegemonie wordt gezien. Hierbij maakt het nauwelijks uit of een christelijke kerk al tweeduizend jaar in een regio geworteld is of in de negentiende eeuw door westerse zendelingen is gesticht. Dat aspect van het globale en transnationale christendom, dat tegelijkertijd religie van de macht, koloniale expansie en postkoloniale westerse dominantie is én de religie van etnische, linguïstische, sociale en culturele minderheden overal ter wereld, had wat mij betreft nog wel wat explicieter aan de orde kunnen komen.

Leiden.

Besproken boeken:

A History of Christianity - The First Three Thousand Years
door **Diarmaid MacCulloch**
Lane. Londen 2011.
1216 pag., € 23,95

Christianity - A Global History
door **David Chidester**
Allen Lane. Londen 2000.
640 pag., € 23,95

Christianity - An Introduction
door **Philip Kennedy**
I.B. Tauris. Londen 2011.
288 pag. , € 24,50

The World's Christians - Who They Are, Where They Are, And How They Got There
door **Douglas Jacobsen**
Wiley-Blackwell. Malden, MA/
Oxford 2011. 416 pag., € 32,50

Literatuur:

- Philip Jenkins. Het vergeten christendom. De duizendjarige bloeitijd van de kerk in het Midden-Oosten, Azië en Afrika. Nieuw Amsterdam. Amsterdam 2011.

Externe links

Voor cijfermateriaal over de christelijke bevolkingsgroei wereldwijd en aanverwante statistieken, zie:
http://en.wikipedia.org/wiki/Christian_population_growth

Een radio-interview van Andrew Marr (BBC Radio 4) uit 2009 met Diarmaid MacCulloch over zijn boek:
www.youtube.com/watch?v=DfMZMxxHl_U

Peter Nissen (hoogleraar vergelijkende godsdienstwetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen) over het werk van Philip Jenkins:
www.youtube.com/watch?v=mErfXmngvC8

Meer over de kritiek van Johannes van Damascus op de islam:
http://orthodoxinfo.com/general/stjohn_islam.aspx

De tiende Globaliseringslezing (2005) ging over de vraag of 'globalisering kan zonder god':
<http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/2010/mei/10e-globaliseringslezing.html>